

Н.Б. Токсанбаева^{1*}, **С.Қ. Алимбаева²**,
К.Б. Сматава², **К.Ж. Туребаева³**, **Б.Б. Аязбаева¹**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан, Тараз қ.

³Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қ.

*e-mail: nazgulbakytkyzy@mail.ru

ЖАСӨСПІРІМДІК ОРТАДАҒЫ БУЛЛИНГ – ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Буллинг – жаңа ұғым және әлеуметтік, психологиялық, заңдық, педагогикалық сұрақтардан тұрады және қазіргі заманның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Мақалада әлеуметтік-мәдени, психологиялық және демографиялық аспектілердегі жасөспірімдік ортадағы буллингінің мәселелері қарастырылады; Қазақстандағы мектептерде жасөспірімдердің антибуллингтік бағдарламаларды қолдану қажеттілігі туралы, Қазақстанның өртүрлі қалаларындағы мектептерде буллингінің әлеуметтік-мәдени ерекшелігінің жеткіліксіз зерттелуіне байланысты буллингпен күрестің тиімді стратегиясын таңдаудың мүмкін болатын қиындықтары туралы мәселелер талқыланады. Зерттеуге 13-17 жас аралығындағы 150 жасөспірім (оқушы) қатысты. Зерттеу келесі әдістемелердің көмегімен жүргізілді: сынаушылардың агрессивті мінез-құлықтары және басқа адамдар тарапынан оларға агрессивті әсер ету, социометрия әдісі, Розенберттің өзін-өзі құрметтеу шкаласы, Басс-Перридің агрессивті мінез-құлқын диагностикалау сауалнамасы. Жиналған деректерді статистикалық талдау бір жағынан жасөспірімдердің топтағы буллинг туралы сұрақтарға жауаптарының арасындағы елеулі айырмашылықтарды және екінші жағынан мұғалімдер ұсынған буллингтің бастамашылары мен құрбандары туралы оқушылардың ұсыныстары туралы куәландырады. Мақалада буллингтің себептері мен оның салдары, сондай-ақ онымен қалай күресуге болатыны ашылған. Әр ортада буллинг әр түрлі сипатқа ие. Бұл ортаға байланысты. Бұл мақалада оқу орнындағы жасөспірімдердің мінезінен көрінетін буллинг мәселесін анықтаймыз. Буллинг мәселесі біздің елімізде де бар, оның үстіне жыл сайын өз ауқымы бойынша өсіп келеді.

Түйін сөздер: буллинг, жасөспірімдер агрессиясы, зорлық-зомбылық, ренжітуші, статистикалық талдау, психология, әлеумет, студент, дисбаланс.

**N.B. Toxanbayeva^{1*}, S.K. Alimbaeva²,
K.B. Smatova², K.Zh. Turebaeva³, B.B. Ayazbaeva¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty, Taraz

³Aktobe regional University named after K. Zhubanov, Aktobe

*e-mail: nazgulbakytkyzy@mail.ru

Bullying in the adolescent environment as a socio-psychological problem

The article examines the problems of bullying among adolescents in socio-cultural, psychological and demographic aspects; discusses the need for adolescents to use anti-bullying programs in schools in Kazakhstan, about the possible difficulties in choosing an effective strategy to combat bullying due to insufficient research on the socio-cultural specifics of bullying in schools in different cities of Kazakhstan. A detailed analysis of the reasons for the spread of the practice of bullying, the aggressive attitude of adolescents towards their peers, and the acquisition by adolescents of the role of an aggressor or victim of bullying in adolescents is given. The study involved 150 schoolchildren aged 13-17 years. The following methods were used to diagnose bullying: aggressive behavior of subjects, sociometry method, Rosenberg self-esteem scale, Bass-Perry's aggressive behavior diagnostic questionnaire. Statistical analysis of the collected data shows significant differences between adolescents' responses to questions about bullying in the group, on the one hand, and students' recommendations about the initiators and victims of bullying by teachers. The article also reveals the reasons for bullying and its consequences, as well as ways to combat it. In each environment, bullying has a different character, and this depends on the surrounding communication environment.

Key words: bullying, adolescent aggression, violence, victim, abuser, statistical analysis, psychology, social, student, imbalance.

Н.Б. Токсанбаева^{1*}, С.Қ. Алимбаева²,
К.Б. Сматова², К.Ж. Түребаева³ Б.Б. Аязбаева¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Казахстан, г. Тараз

³Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актюбе

*e-mail: nazgulbakytkyzy@mail.ru

Буллинг в подростковой среде как социально-психологическая проблема

В статье рассматриваются проблемы буллинга в подростковой среде в социокультурных, психологических и демографических аспектах; обсуждаются вопросы о необходимости применения подростками антибуллинговых программ в школах Казахстана, о возможных трудностях выбора эффективной стратегии борьбы с буллингом в связи с недостаточным исследованием социокультурной специфики буллинга в школах разных городов Казахстана. Приводится подробный анализ причин распространения практики буллинга, агрессивного отношения подростков к сверстникам, и приобретения подростками роли агрессора или жертвы буллинга в подростковой среде. В исследовании приняли участие 150 школьников в возрасте 13-17 лет. Для диагностики буллинга были использованы следующие методы: агрессивное поведение испытуемых, метод социометрии, шкала самоуважения Розенберга, опросник диагностики агрессивного поведения Басс-Перри. Статистический анализ собранных данных показывает о существенных различиях между ответами подростков на вопросы о буллингах в группе, с одной стороны, и рекомендациями учащихся об инициаторах и жертвах издевательств со стороны учителей. Также в статье раскрыты причины буллинга и его последствия, а также способы борьбы с ним. В каждой среде буллинг имеет разный характер, и это зависит от окружающей коммуникативной среды.

Ключевые слова: буллинг, подростковая агрессия, насилие, обидчик, статистический анализ, психология, социум, студент, дисбаланс.

Кіріспе

Мақаланың мақсаты – жасөспірімдік ортадағы буллингтың климаттық ерекшеліктерін анықтау, соның ішінде агрессивті мінез-құлықтың таралуы, бұл бірінші орында буллингке қатысы бар. АҚШ-та ғылыми зерттеулердің нәтижесі көрсеткендей ауруларын бақылау және алдын алу орталығының анықтауына сәйкес, буллинг – бұл кез келген жағымсыз агрессивті мінез-құлық, бұл агрессивті тұлға мен құрбан арасындағы дисбаланс орнатады, бірнеше рет қайталанады және зиян келтіреді немесе физикалық, психологиялық, әлеуметтік, білім беру сипатындағы дистресс жасайды. Буллинг әрдайым белгілі бір әлеуметтік контексте орын алады, оны сол қоғамда не кешіреді, немесе ол болашақта қайталануы мүмкін. Әр ортада буллинг әр түрлі сипатқа ие. Бұл ортаға байланысты. Бұл мақалада білім беру орындарындағы жасөспірімдердің мінезінен көрінетін буллинг мәселесін анықтаймыз.

Буллинг мәселесі біздің елімізде де бар, оның үстіне жыл сайын өз ауқымы бойынша өсіп келеді. Әр түрлі форматтағы фильмдер, кітаптар, телехабарлар бұл қиын әлеуметтік құбылысты бейнелейді.

Негізгі бөлім

Жасөспірімдер ортасында буллинг мәселесі көптеген жылдар бойы өзектілігін жоғалтқан жоқ. Түрлі зерттеулердің нәтижелері бойынша студенттердің үштен бір бөлігі жоғары оқу орнында үнемі немесе кейде зорлық-зомбылыққа тап болады. Тәжірибе көрсеткендей, зорлық-зомбылықтың бұл түрлері, ең алдымен, ауызша сипатта болады: айқайлау, ар-намыс пен қадір-қасиетті қорлайтын әзілдер. Сонымен бірге қазіргі жасөспірімдердің төрттен бір бөлігі физикалық зорлық-зомбылыққа тап болады.

Зорлық-зомбылық бұрыннан мәселелерді шешудің ең көне және көп таралған әдісі болып саналды, қажетті нәтижеге жетуде көп ұзақтық қажет етіледі. «Қорқыту» термині ғылыми әдебиетте өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында ғана пайда болды және алғаш рет швед дәрігері «моббинг» терминін бірінші рет қолданған. Бір адамды адамдар тобының жүйелі түрде қорлауын белгілеу үшін қолданылған. Жасөспірімдік ортадағы жасөспірімдердің топтық мінез-құлқы туралы зерттеулер жүргізген Гейнеман (2008), өрескел және қатал түрлерінің көрінісін белгілеген.

Сонымен қатар шетелдік психологтардың «мектептегі шабуыл» феноменіне үлкен қызығушылық нәтижесінде «Мектептердегі агрессия» кітабы жарыққа шықты. 1978 ж. норвегиялық зерттеуші Д. Ольвейс (2003) психологиялық ғылымның саласына еруге мүмкіндік беретін қорқыту құбылысын көзге көрінетін, танылған етіп жасады. Бұл тақырып тез арада әлемдік психологияның трендіне айналды және феноменология мен буллингті болдырмауға және тоқтатуға арналған технологиялар қарқынды дами бастады.

Арада он жыл өткен соң, буллинг құбылысы британдық зерттеуші Д. Лейннің жұмысында жеткілікті түрде егжей-тегжейлі қамтылды. Автор бұл процестің құрылымы мен оның пайда болуына ықпал ететін факторларға тоқталды. Д. Лейн (2003) өзінің еңбектерінің бірінде классикалық сипатқа ие болған буллинг туралы анықтама берді: «буллинг – бұл құрбандар, олардың арасындағы қарым-қатынас, сондай-ақ ересектер мен жоғары оқу орнында болып жатқан жағдайға қатысты күрделі процесс». 90-жылдарға дейін мұндай зерттеулерді негізінен жоғары оқу орындарының мәселесі деп есептеліп, қоғамның назарын аударуға тырысқан батыстық ғалымдар: Я. Гилинский, В. Афанасьев, L. Arsenault, L. Bowes, A.L. Beautrais, P.R. Joyce, R.T. Mulder. Кейін тәжірибелік мәліметтер буллинг құрбаны болғандар мен қоздырғыштардың психологиялық сипаттамалары ұсынылды және әр түрлі елдерде бұл мәселені шешудің жалпы қабылданған тәсілдері сипатталды. Қазақстанда ғылым теориясы мен тәжірибесіндегі зорлық-зомбылық мәселесі ұзақ уақыт бойы қарастырылмады немесе «жалғыз» әлеуметтік әлсіздіктің көрсеткіші ретінде түсіндірілді (толық емес отбасы, «элиталық емес жоғары оқу орны», уақытша қиындықтар).

Қазіргі уақытта қатыгездік пен зорлық-зомбылық материалдық, таптық, нәсілдік, мәдени, діни, әлеуметтік-экономикалық және басқа аспектілерге қарамастан, халықтың барлық топтары мен санаттарында кездеседі. Біз өз жұмысымызда С.Р. Bradshaw (2013) бойынша буллинг «кейбір балалардың басқаларға қарсы агрессиясы» деп мойындау керек, егер жәбірленушіден агрессордың артықшылығы болса, зорлық-зомбылық әрекеттерін қайталауға бейімділігі болса, ал жәбірленушінің жауабы оның болып жатқан оқиғадан қаншалықты ауыр екенін көрсетеді. Қорқыту себептері – кек, бәсекелестік және нысанаға жеке қастық болуы мүмкін.

Әдетте буллингтің физикалық, вербальді буллинг түрін анықтайды, сонымен бірге әлеуметтік агрессияны қамтиды. Құрбанның өзіне қатынаста агрессордың кім екенін білсе, онда буллингтің тікелей және жанама түрлері бар. Соңғысы қоғамдық санада теріс сөздерді тікелей білдіруге тыйым салынған қыздар арасында жиі кездеседі. Зерттеушілер мен тәжірибелерді, сондай-ақ кибербуллинг бөліп көрсетеді, онда адамның агрессивті ізіне түсу үшін Интернет мүмкіндіктері пайдаланылады – анонимдік және аудиторияны қамту болып табылады.

Жарақат алған жағдайда бала әртүрлі позицияларда сөйлей алады: құрбандар, агрессор (булли), сондай-ақ куәгер, сондай-ақ соңғысында мінез-құлық нұсқаларын таңдау бар: шеттету, жанама немесе тікелей қолдау буллинг, құрбанды қорғау.

Зерттеу әдістері

Зерттеуге 13-17 жас аралығындағы 150 жасөспірім (оқушы) қатысты. Зерттеу келесі әдістемелердің көмегімен жүргізілді: сыналушылардың агрессивті мінез-құлықтары және басқа адамдар тарапынан оларға агрессивті әсер ету, социометрия әдісі, Розенбергтің өзін-өзі құрметтеу шкаласы, Басс-Перридің агрессивті мінез-құлық диагностикалау сауалнамасы.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижелері – буллинг жасөспірімдер білім беру ортасында үлкен ауқымға ие екенін көрсетті: жасөспірімдік ортада да буллинг кездеседі, сауалнама нәтижелері бойынша, оқушылардың 89%-ы кездестірсе, тек 11%-ы ғана буллингпен ешқашан кездеспеген. Социометриялық зерттеу және сауалнама нәтижелері буллингке қатысатын сыналушылардың үш тобын анықтауға мүмкіндік берді: агрессорлар, құрбандар және булли/құрбандар. Буллингпен бетпе-бет келген оқушылардың 8%-ы агрессор рөлінде, 22%-ы – құрбандық рөлінде, 43%-ы – агрессор мен құрбандық рөлінде және 16%-ы буллингтің бақылаушылары болды.

Нәтижелерді талдау көрсеткендей, буллинг агрессорларының сыналушылардың барлық басқа санаттарымен салыстырғанда ең аз саны анықталды. Бұл агрессия жасөспірімнің буллингтің құрбандары ретінде болуының салдары немесе себебі болып табылатынын білдіреді. Сондықтан буллингте тек агрессор ретінде әрекет ететін жасөспірімдерде

агрессивті үрдістер тұрақты мінез-құлық болып табылады.

Зерттеу барысында көптеген жағдайларда буллингте агрессор/құрбандық позициясын алып жүрген сыналұшылар буллинктің бір түрінде агрессор, ал екіншісінде құрбандық рөлінде болатынына дәлел болатын заңдылық анықталды. Бұл агрессивті үрдістердің кейбір компенсаторлық сипаты туралы айтады: Әр түрлі себептермен құрбандар қысымға қарсы тұра алмайды, агрессорға тойтарыс бере алмайды. Бұл бақылаудан ерекшелік вербалды буллинг құрайды, онда өзара ауызша қорлау арқылы сыналұшылар агрессордың/құрбандықтың екі есе рөлінде жиі болады. Көбінесе жасөспірімдер буллинктің вербалды түрімен кездеседі.

Бұл қыздардың 34%-ы буллингте құрбан ретінде кездеседі, ал жасөспірім жігіттер арасында буллинг құрбандары жоқ деген дерекпен дәлелденеді. Сондай-ақ, алынған нәтижелер, буллингке тартылған жасөспірімдердің ішінде қыздарға қарағанда ұл балалар әлдеқайда көп екендігін көрсетеді 24% және 4 % сәйкесінше. Буллинктің барлық түрлерінде бақылаушылар ретінде көп жағдайларда қыздар болып табылады. Қыздар мен ұлдар зерттелген буллинг түрлерін талдай отырып, біз қыздар буллинктің барлық түрлеріне белсенді қатысады деген нәтижелер алдық. Ең үлкен дәрежеде қыздар буллинктің вербалды және әлеуметтік түрлеріне бейім, бұл қыздардан күтілетін мінез-құлықпен түсіндіріледі, яғни, олар көбінесе күш қолданудан гөрі эмоцияларын көрсеткенді құп көреді. Ұлдар көп дәрежеде буллинктің физикалық түріне бейім болып келеді.

Буллинктің түрлі типтерінде қыздардың рөлі мен ұлдардың рөлін жеке талдау кезінде мыналар анықталды.

Физикалық буллингте ұлдар қыздарға қарағанда жиі агрессор, ал құрбандар ретінде ұлдар мен қыздардың үлестері жиі бірдей болады – 25% жағдайда, сондай-ақ, ұлдар мен қыздардың 25%-ы физикалық буллингте агрессор/құрбан рөлінде кездеседі.

Вербалды буллингте қыздар мен жігіттер жиі бірдей 23% үлесте агрессор болады, ал 24% қыздардың үлесімен салыстырғанда, көбінесе жігіттер 53% жағдайда агрессор/құрбан болады. Вербалды буллингте ұлдарға қарағанда қыздар 12% жағдайда құрбан позициясын алады.

Әлеуметтік буллингте көбінесе қыздар шамамен барлық жағдайлардың жартысында (ұлдардың 29% салыстырғанда оларда 47%) құрбан позициясында болады, сонымен қатар қыздар мен ұлдар арасында агрессорлар өте аз

– тиісінше 8% және 7 %. Бұл біздің ойымызша, жасөспірімдердің өз сөздерінің мағыналық мазмұнын бағаламауы туралы айтады, олар қауесетті, өсекті немесе біреуді күлкі қылып жатқандарын байқамауы мүмкін. Көп жағдайда әлеуметтік буллингте агрессор/құрбан бозбалалар болады.

Электрондық буллинг – көбінесе ұл балалар агрессорлар рөлінде кездесетін көптеген классификациялардағы қосымша буллинг түрі. 23% ұл балалар және қыздардың 20 %-і электрондық буллинктің құрбандары болады. Жігіттер қыздарға қарағанда 23% және 11 % жағдайларда буллинктің осы түрінде бір мезгілде жиі агрессор мен құрбан болады. Агрессивті мінез-құлықтың диагностикасының нәтижелерін талдау кезінде агрессияның ең көп дәрежесі сыналұтын агрессорлар/құрбандар тобына тән, олардың агрессия көрсеткішін екінші топпен салыстырғанда ең үлкен екені анықталды (1-кесте).

Буллинктің агрессор/құрбандарында буллинктің агрессорлары тобына қарағанда, қоғамдағы құрбандық рөліне байланысты дұшпандық жоғары, сонымен қатар агрессорларда буллинг құрбандарымен салыстырғанда физикалық агрессия және агрессияның интегралдық көрсеткіші бойынша жоғары көрсеткіштер анықталады. Бұл нәтижелер агрессорлар/құрбандарда 30%-ға жуық жағдайда агрессияның барлық компоненттері бойынша өлшемнен асып кетуімен байланысты: мінез-құлықтық, эмоциялық және когнитивті, бұл жалпы агрессия көрсеткіші бойынша жоғары нәтижелерге әкеледі.

Кестеде көрсетілген зерттеу нәтижесінен, буллинг агрессорлары дұшпандық бойынша ең төмен көрсеткіштерге ие екенін көреміз, бірақ буллинктің құрбандарымен салыстырғанда, ашу көрсеткіші бойынша анағұрлым жоғары нәтижелерге ие – өлшемі 30%-ға асып түседі, бұл олардың тітіркенуі мен эмоциялық тұрақсыздығы, сондай-ақ эмоциялық реакциялардың жылдамдығы туралы, ойлануға кідіріссіз екендерін көрсетеді.

Біздің басты назарымыз аударылған буллинг құрбандарында жалпы агрессия басқа топтардың көрсеткішімен салыстырғанда төменірек (тек 8%-да агрессияның интегралды шкаласы бойынша жоғары нәтижелер анықталған), сондай-ақ физикалық агрессия мен ашулану көрсеткіштері бұл буллинктің басқа қатысушыларымен салыстырғанда олардың аз ашу көрсеткені туралы айтады. Алайда басқа топтардың арасында ең жоғары нәтижелер дұшпандық көрсеткіші болса, буллинг құрбандарының 46 %-ында дұшпандық орташа мәннен асқандығы байқалды.

1-кесте – Сыналатын құрбан, агрессор топтары мен агрессор/құрбандардағы агрессия көрсеткіштерін салыстыру (Манна-Уитни критерийі)

Қаралатын параметр	Буллингтің құрбандар тобы, μ ()	Буллингтің агрессор/құрбандар тобы, μ ()	Маңызды айырмашылық деңгейі
1	2	3	4
Физикалық агрессия	18,15 (4,24)	25,65 (5,73)	0,031
Ашу	19,46 (2,82)	23,04 (5,16)	0,121
Дұшпандық	23,85 (5,14)	21,61 (6,67)	0,627
Агрессияның интегралды шкаласы	60,46 (12,3)	69,30 (13,45)	0,019
Қаралатын параметр	Буллингтің құрбандар тобы, μ ()	Буллингтің агрессор/құрбандар тобы, μ ()	Маңызды айырмашылық деңгейі
Физикалық агрессия	23,57 (7,12)	25,65 (5,73)	0,674
Ашу	23,29 (14,17)	23,04 (5,16)	0,882
Дұшпандық	18,86 (8,71)	21,61 (6,67)	0,036
Агрессияның интегралды шкаласы	64,72 (5,77)	69,30 (13,45)	0,513
Қаралатын параметр	Буллингтің құрбандар тобы, μ ()	Буллингтің агрессор/құрбандар тобы, μ ()	Маңызды айырмашылық деңгейі
Физикалық агрессия	23,57 (7,12)	18,15 (4,24)	0,217
Ашу	23,29 (14,17)	19,46 (2,82)	0,035
Дұшпандық	18,86 (8,71)	23,85 (5,14)	0,029
Агрессияның интегралды шкаласы	64,72 (5,77)	60,46 (12,3)	0,357

Алынған мәліметтерге сүйене отырып, нәтижелер біздің болжамды ішінара растады деген қорытынды жасалынды, себебі буллинг құрбандарында агрессияның жоғары деңгейі жоқ екені анықталды. Алайда агрессияның бір компоненті бойынша, атап айтқанда когнитивті, яғни дұшпандық, буллинг құрбандарында айтарлықтай жоғары нәтижелері анықталады, бұл агрессивті үрдістердің белгілі бір жағдайда дамуына және көрініс табуына негіз болуы мүмкін.

Сыналушылар тобындағы өзін-өзі бағалау диагностикасын талдау нәтижелерінде буллинг құрбандарының 30% жағдайында өзін-өзі құрметтеу көрсеткіштері қатты төмендетілгендігі, сондай-ақ буллинг агрессорларымен салыстырғанда өзін-өзіне қол салушылықтың жоғары көрсеткіштері (сыналушылардың 15%-да нәтижелер жоғарылаған) анықталды (2-кесте).

Буллингтің құрбандарындағы өзін-өзі кемсitudiң жоғарғы көрсеткіштері, агрессия және

дұшпандықта айырмашылық көрсетеді. Яғни, буллинг құрбанында неғұрлым өзін-өзі кемситу қаншалықты жоғары болса, соншалықты олар төмен деңгейде агрессияға бейім (шешім қабылдаудың жоқтығынан). Сондай-ақ, олар өз тарапынан қарсыластықты аз көрсетеді. Себебі, оларға қоршаған ортадағылардың тарапынан болатын кемситулерді өздеріне қабылдап, соған лайықтымын деп санайды, нәтижесінде қорғануға және агрессияға деген тенденциялары төмен болады. Мұндай ерекшеліктер құрбан типіндегі тұлғаларда күйзелістік күйін, беймазалықты, психосоматикалық ауытқушылықты тудырады, әңгімелесуге деген ынтаны жойып, нәтижесінде олардың әлеуметтенуін айтарлықтай құртады. Құрбандардың өзін төмен бағалауы, өзіне деген сенімсіздігі, күмәншілдігі және ренжігіштігі олардың ойларында, болашақта олардың мінез-құлықтарына әсер ететін, бастапқы қате концепциялардың құрылуына жағдай жасайды.

2-кесте – Сыналатын құрбан, агрессор топтары мен агрессор/құрбандардағы агрессия көрсеткіштерін салыстыру (Манна-Уитни критерийі)

Қаралатын параметр	Буллингтің құрбандар тобы, μ (σ)	Буллингтің агрессор/құрбандар тобы, μ (σ)	Маңызды айырмашылық деңгейі
1	2	3	4
Өзін құрметтеу	10,8 (3,78)	19,5 (29,12)	0,019
Өзін кемсіту	14,2 (23,96)	14,5 (27,14)	0,874
Өзін бағалау	25 (4,47)	34 (17,33)	0,014
Қаралатын параметр	Буллингтің құрбандар тобы, μ (σ)	Буллингтің агрессор/құрбандар тобы, μ (σ)	Маңызды айырмашылық деңгейі
Өзін құрметтеу	18,3 (24,07)	19,5(29,12)	0,697
Өзін кемсіту	10,1 (5,68)	14,5 (27,14)	0,043
Өзін бағалау	28,4(6,02)	34 (17,33)	0,372
Қаралатын параметр	Буллингтің құрбандар тобы, μ (σ)	Буллингтің агрессор/құрбандар тобы, μ (σ)	Маңызды айырмашылық деңгейі
Өзін құрметтеу	18,3 (24,07)	10,8 (3,78)	0,024
Өзін кемсіту	10,1 (5,68)	14,2 (23,69)	0,005
Өзін бағалау	28,4 (6,02)	25 (4,47)	0,498

Буллингтің агрессорлары, зерттеулер көрсеткендей, өздерін жоғары бағалайды (жоғарғы көрсеткішті өз-өзіне сенімділік буллингтің агрессорларының 57% байқалған).

Зерттеуге алынған жасөспірімдердің ішінде буллинг құрбандар тобы мен буллингтің агрессорлар тобы анықталып алынған. Зерттеу

әдістері арқылы осы топтардың жасөспірімдер арасында жиі кездескендігі байқалды. Бұл дегеніміз жасөспірімдер қоғамдық ортада агрессорлар мен құрбандар рөліне жиірек түсетіндігін көрсетеді.

Зерттеуге алынған екі топтың шкалалар арасындағы айырмашылықтарын (3-кесте) кестеден көре аламыз.

3-кесте – Зерттеуге алынған құрбан, агрессор топтары мен агрессор/құрбандардағы шкала көрсеткіштерін салыстыру (Манна-Уитни критерийі).

ШКАЛАЛАР	БУЛЛИНГ ҚҰРБАНДАР ТОБЫ	РАНГ 1	БУЛЛИНГТҮҢ АГРЕССОР ТОБЫ	РАНГ 2
Өзін құрметтеу	15	1	85	10
Өзін кемсіту	43	4	57	7
Өзін бағалау	23	2	77	9
Агрессия	30	3	70	8
Дұшпандық	46	5	54	6
Нәтижесі:		15		40

Критикалық мәні

$U_{кр}$	
$p \leq 0.01$	$p \leq 0.05$
1	4

Қорыта айтқанда, мұндай агрессорларды қарсыластық көрсеткіші төмен болады. Бұл олардың өзіне деген сенімділігінің жоғары

екендігін, күмәншілдік пен ренжігіштіктің жоқ екендігін көрсетеді. Нәтижелер бойынша, буллинг агрессорлары басқалардан өздерінің

белсенділіктерімен, әңгімелесуге құштарлығымен, көшбасшы болуға деген қалауымен, тұлғааралық қауіпсіздік сезімімен ерекшеленеді. Агрессорларда өзін-өзі құрметтеу бойынша басқа буллинг құрбандарымен салыстырғанда, жоғары көрсеткіштер байқалған. Бұл олардың басқалардың ескертулеріне мән бермеуіне, тәжірибеге жабық болуына (3-кесте) алып келеді. Агрессорлардың өзін-өзі құрметтеуінің жоғары болуы, ашу және агрессия көрсеткіштері арасындағы айырмашылық арқылы анықталған. Осылайша, олардың тым жоғарғы сенімділіктері, күйгелектікті туындатады, ал ол болса оларды агрессивтілікке алып келеді.

Осылайша, агрессорлардың/буллинг құрбандарының тобы агрессияның және өзін бағалаудың жоғарғы көрсеткіштеріне ие. Бұл өз кезегінде, күйзелістік жағдайлардың, беймазалықтың дамуына, эмоционалды және мінез-құлық ауытқушылықтарына, психосоматикалық симптомдардың болуына алып келеді. Бұл олардың қоғамда жеке тұлға болып қалыптасуына жағымсыз әсер етеді. Нәтижелерді ескере отырып, келесідей қорытынды жасауға болады, агрессорлардың орны жасөспірімдердің дамуына қиындық және кедергі келтіреді. Ең маңыздысы, буллингті басынан кешіргендер ішіндегілердің көп бөлігі (43%) жасөспірімдер болып табылады.

Сондай-ақ, зерттеулер нәтижесі бойынша жасөспірімдер арасындағы буллинг жайлы көбінесе ұстаздардың білмейтіндігі, білсе де, көп жағдайда оның алдын алу үшін, оған шек қою үшін ешқандай шара қолданбайтындығы анықталған. Бұндай жағдай, студенттердің арасында буллингті қалыпты жағдай деп қабылдауға жағдай жасайды. Оқу ортасындағы буллингке деген шыдамдылық, жасөспірімдік кезеңдегі және қазіргі кездегі қалыпты жағдай деп қарауды қалыптастырған. Мұғалімдердің және қоғамның буллингке деген мұндай көзқарастары, әлеумет үшін және жасөспірім ұрпақтың өсіп, жеке тұлға болып қалыптасуы үшін, үлкен кедергілер тудырады.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілгендер бойынша қорытынды жасайтын болсақ, мемлекет бойынша буллинг өте кең таралған және оның көптеген қатысушылары бір уақытта буллинг-

тің құрбандары және агрессорлары болады. Қазіргі қоғамның дамуын, буллингтің қатысушыларының психоәлеуметтік ерекшеліктерін ескеретін болсақ, агрессорлар буллинг құрбандарының жеке тұлға ретінде қалыптасуы үшін өте жағымсыз жағдайлардың қалыптасуын болжауға болады. Буллингтің барлық түрлерін анықтап, қарастыру өте маңызды. Оның кез келген формасы – мазақ ету, балағаттау, бөлектеу бұлардың барлығы жасөспірімдік ортада қалыпты жағдай ретінде саналмауы қажет. Дегенмен, осы жағдайға тап болғандардың көпшілігі мұндай жағдайларды жасөспірімдік ортаға тән деген қате пікірлерді ұстанады. Осыған байланысты, ата-аналар мен мұғалімдерге бұның белгілі бір жағдайға реакция емес, мінез-құлықтың тұрақты құраушылары екендігін және оның жасөспірім дамуына айтарлықтай кері әсер ететіндігін түсіндіру керек.

Қорыта келгенде, қазіргі уақытта зерттеушілерде қазақстандық жасөспірімдік ортада буллинг туралы мәліметтерді жинауға, яғни зорлық-зомбылық, агрессия сияқты эмоциялық және этикалық күрделі тақырыптарға сұрақтар қоюға әрдайым мүмкіндік бермейді. Зерттеу процесін ұйымдастыру және жиналған деректердің сапасы мұғалімдер мен мектептер басшылығының қолдауына, жасөспірімдер мен олардың ата-аналары тарапынан орналасуына және маңызды қарым-қатынасына байланысты. Буллинг туралы ақпарат жинау қатысушылар үшін жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін деген қауіптілік – бұл ғылыми және педагогикалық қоғамдастықтардың бірлескен күш-жігерімен шешетін маңызды мәселе. Буллинг туралы ғылыми білімді дамыту үшін мұғалімдер, жасөспірімдер мен олардың ата-аналары тарапынан зерттеушілерге деген сенім, сондай-ақ зерттеушілердің материалдарды жинау және жариялау кезінде этикалық қағидаларды қатаң сақтауы қажет. Біздің көзқарасымызша, осы кезеңде жасөспірімдік ортада агрессивті мінез-құлықты зерттеушілердің алдында, сондай-ақ білім беру процесінің барлық қатысушыларының алдында тұрған ең маңызды міндет пікірталастың жалпы өрісін қалыптастыру, жасөспірімдер ортасындағы зорлық-зомбылыққа байланысты мәселелер ашық және конструктивті талқылануы мүмкін ортақ мақсатты іздеу болып табылады. Білім беру орталарында буллингтің құрбандарына ерекше назар аудару керек.

Әдебиеттер

- Arseneault I., Bowes L., Shakoor S. Bullying victimization in youths and mental health problems: “Much ado about nothing”? // *Psychological Medicine*. – 2010. – Vol. 40. – № 5. – P. 717-729.
- Аршад С., Хусейн, Холокомб В.Р. Руководство по лечению психологической травмы у детей и подростков. – М., 2008. – 57 с.
- Beautrais A.L., Joyce P. R., Mulder R. T. Personality traits and cognitive styles as risk factors for serious suicide attempts among young people // *Suicide and Life-Threatening Behaviour*. – 1999. – Vol. 29. – P. 37-47.
- Бердышев И. Лекарство против ненависти – Первое сентября. – 2005. – № 18. – С. 3.
- Bradshaw C.P. Preventing bullying through Positive behavioral interventions and supports (PBIS): A Multitiered approach to prevention and integration // *Theory into Practice*. – 2013. – Vol. 52 (4). – P. 288-295.
- Bradshaw C.P. Translating research to practice in bullying prevention / *Amer. Psychologist*. – 2015. – Vol. 70. – P. 322-332.
- Васильев Н.Н. Тренинг преодоления конфликтов. – СПб., 2003. – 105 с.
- Гилберг К., Хеллгрен Л. Психиатрия детского и подросткового возраста. – М., 2004.
- Гилинский Я., Афанасьев В. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. Учебное пособие. – СПб., 2003.
- Glew G., Rivara F., Feudtner C. Bullying: Children hurting children // *Pediatrics in Review*. – 2000. – Vol 21 (6). – P. 183-189.
- Козлова С.А. Анализ причин проявления агрессивности у современных дошкольников / С.А. Козлова // *Современное дошкольное образование*. – 2008. – № 1. – С. 62–64.
- Rigby K. Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being // *Journal of Adolescence*. – 2000. – Vol. 23. – P. 57–68.
- Фалд Т. Буллинг. Офисные хулиганы / Т. Фалд, В. Кичкаев [Электронный ресурс]. / (дата обращения: 19.02.2018).
- Farrington D.P. Understanding and preventing bullying // Tonry M., Morris N. (eds). *Crime and justice*. Chicago, 2003. – P. 381-458.
- Шалагинова К.С., Куликова Т.И., Залыгаева С.А. Гендерные особенности буллинга в подростковом возрасте // *Психологическая наука и образование*. – 2019. – Том 24. – № 4. – С. 62-71.

References

- Arsenault L., Bose L., Shakur S. (2010). Bullying victimization in young people and mental health problems: “Much ado about nothing”? *Psychological Medicine*, vol. 40, no 5, pp. 717-729.
- Apshad S., Husejn, Holokomb V.R. (2008) *Rykovodstvo po lecheniju psixologicheskoy travmy u detej i podpochtkov* [Guidelines for the treatment of psychological trauma in children and adolescents]. M, 57 p.
- Beautrais A.L., Joyce P.R., Mulder R.T. (1999). Personality traits and cognitive styles as risk factors for serious suicidal attempts among young people [Suicide and life-threatening behavior], vol. 29, pp. 37-47.
- Бердышев И. (2005) *Lekapctvo pprotiv nenavicti* [A cure for hate]. The first of September, 3 p.
- Bradshaw, K.P. (2013). Preventing Bullying through Positive Behavioral Interventions and Support (PBI): A Multi-level Approach to prevention and Integration, Theory and practice, pp. 288-295.
- Bradshaw C.P. (2015) Translating research to practice in bullying prevention, *Amer. Psychologist*, pp. 322-332.
- Fald T. (2018) *Bylling. Oficnye xyligany* [Bulling. Office bullies].
- Farrington D.P. (2003) Understanding and preventing bullying [Tonri M., Morris N. (ed.). *Crime and justice*]. Chicago, pp. 381-458.
- Kozlova S.A. (2008) *Analiz ppichin ppojavleniya agpeccivnosti y covpemennyx doshkol'nikov. Sovpemennoe doshkol'noe obpazovanie* [Analysis of the reasons for the manifestation of aggressiveness in modern preschoolers]. *Modern preschool education*, no 1, pp. 62–64.
- Gilberg K., Hellgen L. (2004) *Psixiatpiya detckogo i podpochtkovogo vozpacta* [Child and adolescent psychiatry]. M.
- Gilinckij Ya., Afanae'ev V. (2003) *Sociologiya deviantnogo (otklonyayushhegocya) povedeniya. Uchebnoe pocobie* [Sociology of deviant (deviant) behavior. Training manual], SPb.
- Glew G., Rivara F., Feudtner C. (2010). Bullying: children hurting children, *Pediatrics in the review*, vol. 21, no 6, pp. 183-189.
- Rigby K. (2000) Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being. *Journal of Adolescence*, vol. 23, pp. 57–68.
- Shalaginova K.S., Kylikova T.I., Zalygaeva S.A. (2019) *Gendepnye ocobennosti byllinga v podpochtkovom vozpacte. Psixologicheckaya nayka i obpazovanie* [Gender features of bullying in adolescence]. *Psychological science and Education*, vol. 24, no 4, pp 62-71.
- Vacil'ev N.N. (2003) *Tpening ppeodoleniya konfliktov* [Conflict management training]. SPb., pp. 105.

Zh.B. Togaibekova* , **O.S. Sangilbayev**

Turan University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: turpost@list.ru

THE TOLERANCE ISSUE AMONG KAZAKHSTANI STUDENTS

The research is devoted to the study of tolerance issue among Kazakhstani students. The Republic of Kazakhstan is a polyethnic state that proclaims plurality and diversity and in this case study of tolerance is highly important. The aim of the research is to analyze and identify the existing level of tolerance within Kazakhstani student community. The research participants (N = 115) are students of 1-4 year of study of one Kazakhstani university. In order to reach the aim of the research, this study applies "Index of tolerance" and "Types of ethnical identity" questionnaires. Results differ from year of study and show that vast majority of research participants possess the medium level of tolerance. It was found out that students of third and fourth years are more tolerant than fresh joiners. It might be the influence of the university environment and positive impact from the faculty and staff. However, some of the participants express highly intolerant attitude that sets the foundation for the further research of tolerance issue among students in Kazakhstan.

Key words: tolerance, student community, ethnical tolerance, polyethnic society.

Ж.Б. Тогайбекова*, О.С. Сангилбаев

Тұран университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: turpost@list.ru

Қазақстан студенттері арасындағы толеранттық мәселесі

Мақала қазақстандық студенттердің толеранттылық мәселесін зерттеуге арналған. Қазақстан Республикасы – плюрализм мен әртүрлілікті жариялайтын көпұлтты мемлекет, сондықтан бұл жағдайда толеранттылықты зерттеу өте маңызды. Зерттеудің мақсаты – қазақстандық студенттер қауымдастығындағы толеранттылықтың қалыптасқан деңгейін талдау және анықтау. Зерттеуге қатысушылар (N = 115) – қазақстандық жоғары оқу орындарының бірінің 1-4 курс студенттері. Қазақстандық студенттердің толеранттылық деңгейін диагностикалау үшін біз толеранттылық индексінің сауалнамасын Г.У. Солдатова және «Этникалық сәйкестіктің түрлері» Г.У. Солдатова және С.В. Рыжова. Зерттеу барысында әр түрлі оқу курсының студенттері арасындағы толеранттылық деңгейінің айырмашылықтары анықталды. Үшінші және төртінші курс студенттері бірінші және екінші курс студенттеріне қарағанда төзімділіктің жоғары деңгейін көрсетті. Мүмкін, бұл университеттік ортаның (макроортаның) әсерінен болуы мүмкін: студенттер мен оқытушылар құрамы. Жалпы, зерттеуге қатысушылардың басым көпшілігі төзімділіктің орташа деңгейін көрсетті. Іріктемеде басқаларға деген өте шыдамсыз қатынасты білдіретін кейбір студенттер анықталды. Мұндай мінез-құлықтың ерекшеліктері қазақстандық жастардың толеранттылығын одан әрі зерттеу үшін негіз бола алады. Көп этностық қоғамдағы қазақстандық студенттердің толеранттылығын одан әрі зерттеу студенттердің толеранттылығын қалыптастыруды терең талдауды және болашақ ұрпақтардағы толеранттылық индикаторларын жақсарту үшін сенімді қадамдарды қажет етеді.

Түйін сөздер: толеранттылық, студенттер қауымдастығы, этникалық толеранттылық, полиэтникалық қоғам.

Ж.Б. Тогайбекова*, О.С. Сангилбаев

Университет Тұран, Қазақстан, г. Алматы,

*e-mail: turpost@list.ru

Проблема толерантности среди казахстанских студентов

Исследование посвящено изучению проблемы толерантности казахстанских студентов. Республика Казахстан – полиэтническое государство, провозглашающее плюрализм и разнообразие, и в этом случае изучение толерантности очень важно. Целью исследования является анализ и выявление существующего уровня толерантности в казахстанском студенческом сообществе. Участники исследования (N = 115) – студенты 1-4 курсов одного из казахстанских

вузов. Для диагностики уровня толерантности казахстанских студентов были использованы анкеты «Индекс толерантности» Г.У. Солдатовой и «Типы этнической идентичности» Г.У. Солдатовой и С.В. Рыжовой. В результате исследования были выявлены различия в уровне толерантности у студентов разных курсов обучения. Студенты третьего и четвертого курсов показали более высокий уровень толерантности, нежели студенты первых и вторых курсов. Возможно, это связано с влиянием университетской среды (макросреды): студенческого и преподавательского коллектива. В целом подавляющее большинство участников исследования показали средний уровень толерантности. В выборке были выявлены часть студентов, которые выражают крайне нетерпимое отношение к другим студентам. Анализ причин такого нетерпимого поведения может быть основой для дальнейшего исследования толерантности среди казахстанской молодежи.

Ключевые слова: толерантность, студенческое сообщество, этническая толерантность, полиэтничное общество.

Introduction

One of the most important competencies of an individual in modern society is tolerance – a concept that means patience, perseverance, perseverance, taste for something, the ability to resist harmful effects.

The principles of tolerance were firstly proclaimed in the Declaration of Principles of Tolerance by UNESCO (1995).

The scientific understanding of tolerance, both in foreign and domestic psychology, is similar: tolerance is attributed to volitional qualities, along with endurance, self-control, perseverance and perseverance; tolerance is a reactive response to morally wrong and abusive behaviors; manifests itself in relation to some specific subject and indicates the presence of some unpleasant situation (Afdal, 2005).

The main types of tolerance are: psychophysiological, interpersonal, intergroup. The main components of interpersonal tolerance are: motivational-value, communicative, cognitive, affective and behavioral.

Interpersonal tolerance performs complex functions that are significant both for each individual and for the whole society, among them stand out such as the function of stability, developing, motivating, adaptive, evaluative and prognostic, integrating, axiological, communicative, relational, motivational, activity.

The formation of tolerance is influenced by social status, age, as well as factors contributing to a person's tolerance or intolerance. The socio-psychological foundations of interpersonal tolerance of students of pedagogical universities are the acquisition of a new social status, adolescence, psychosocial development, the development of stable personality traits, the specification of interests, aspirations, attitudes.

The problem of interaction between different cultures is focused on tolerance as an integral

element of modern social relations. It is especially relevant for Kazakhstan with its multinational and multi-confessional specifics.

One of the main tasks of the educational process in modern universities is the formation of tolerance and the strengthening of interethnic and intercultural interaction. Today the university is not only an educational, research center, but also a center for multicultural interaction.

The importance of our work is determined by the deterioration of the global situation due to political, economic, ethnic and inter-religious contradictions that actually underlie manifestations of intolerance, including among students (Asmolov et al., 2001).

Examination of tolerance as an ethno-cultural norm indicates that in different eras and different ethnocultural contexts it acquires a different meaning based on universal human values (Lebedeva&Tatarko, 2002).

The formation of ethnic tolerance is closely linked to the economic, political, social and cultural conditions of the environment in which the student develops (Dunne, 2013). The student life is not only a period of future professional education, but also a period of development of ethnic self-awareness (Corneo, 2009). Uncertainty in social status encourages young people to seek self-determination, instability in the field of values makes them more vulnerable to various types of influences and as a result the development of intolerant attitudes and excessive identity in the ethnic self-identity.

According to theoretical analysis, the concept of "tolerance" was used as a category of scientific instruments in medicine, then gradually the concept of "tolerance" had a foreign origin, and when translated into Russian, it was used in the meaning of tolerance. The scientific understanding of tolerance is similar in both foreign and domestic psychology: tolerance is attributed to voluntary qualities along with endurance, restraint, persistence, and perseverance. Tolerance is a reaction to wrong and morally

abusive behaviors; It manifests itself in relation to a certain topic and indicates the presence of some unpleasant situation.

Tolerance in general psychological understanding is the absence or absence of response to any unfavorable factor as a result of the fluctuation of sensitivities, the policies that have not been deterred or destroyed.

The main types of tolerance are: psychophysiological (individual) tolerance, personal (introspective) tolerance.

The main components of interpersonal tolerance are: the motivational, communicative (verbal), cognitive and intentional value

Tolerance between persons performs complex functions important to each individual and society as a whole, including the function of stability, development, motivation, adaptation, evaluation and prediction, integration, ecology, communication, relational, motivational, and activism.

Some factors affect the development of tolerance, among them social factors (the general social situation in which people live, and the situation in a particular society in which the individual is an individual and a specific type of culture of personal and social relations), social – psychology (knowledge about the diversity of cultures) and psychological factors (value attitudes).

The social and psychological foundations of interpersonal tolerance for educational university students are the acquisition of a new social status, adolescence, psychological and social development, the development of stable personality traits, and the identification of interests, aspirations, and attitudes.

Scientific research methodology

In order to measure the general level of individuals' tolerance, this research applies the "Index of Tolerance" quick questionnaire of G.U. Soldatova et al (2002) and "Types of Ethnical Identity" G.U. Soldatova & S.V. Ryzhova (2008).

One of the indicators of a shift in ethnic identity is an increase in ethnic intolerance (intolerance). Tolerance / intolerance is the main problem with interracial conditions among the growing tensions between people – it was an important psychological variable in building this questionnaire. Identity types of varying quality and intensity of ethnic tolerance highlighted on the basis of a wide range of measures of ethnic concentration, ranging from 'denial' (Afonasenko, 2011).

Identity, which reaches passivity and intolerance towards its ethnic group, and ends with fanati-

cism – the deification of intolerance and the greatest degree of negativity towards other ethnic groups. The questionnaire contains six metrics: ethnonihilism – is the form of lack of identity; ethnic indifference – uncertainty about the ethnicity, absence of ethnic identity; norm (positive ethnic identity) – is a neutral and positive attitude; ethnic egoism – can endure tension and discomfort when contacting other ethnic groups; ethnic isolationism – belief in the supremacy of the certain group of people, xenophobia; ethnic fanaticism – the desire to take action in the name of those who somehow understand racial interests, leading to ethnic "cleansing" and denial of other peoples' right.

In a multiethnic society, a positive ethnic identity has the character of the norm and characteristics of the overwhelming majority. It strikes such an optimal balance between tolerance of relationship with our group and other ethnic groups, which means that on the one hand we can accept plurality and diversity, on the other hand – a condition of peaceful interaction between cultures in a multiethnic world. The increase in catabolism in interracial relationships is due to shifts in ethnic self-awareness to hyperactive identity type (Soldatova & Ryzhova, 2008).

Research participants are students of 1-4 years of one Kazakhstani university, the total number of participants 115 (N=115). Among them women (n=85) and men (n=30). Research participants are divided based on the year of studies.

Results

The results of research shows that the tolerance index varies among 1st year students to 4th year students. Figure 1 shows that the majority of students regardless their year of study refer to the medium level of tolerance that is seems to be expected outcome. The low-level shows that a person has and the presence of intolerant attitudes in relation to the world around him. Medium level results show both tolerant and intolerant traits. In some cases, they can be tolerant, in others they may be intolerant. High level of tolerance shows that respondents are majorly tolerant to other people.

According to results, the main difference between tolerant and intolerant students lies in the numerical indicators of a manifestation of the evaluation of certain traits of a tolerant personality. For tolerant students, they are always significantly higher. As it has been suggested, tolerance in interpersonal relationships is conditioned by different levels of tolerance. Their effect is manifested in different

situations of interaction is not the same. Each expert student, who observes his classmate for several years in different situations, identifies his characteristics, but the characteristics of these characteristics

are the same for intolerant and tolerant students, and thus it can be assumed that this is due to the psycho-physiological characteristics of the students' tolerance and intolerance.

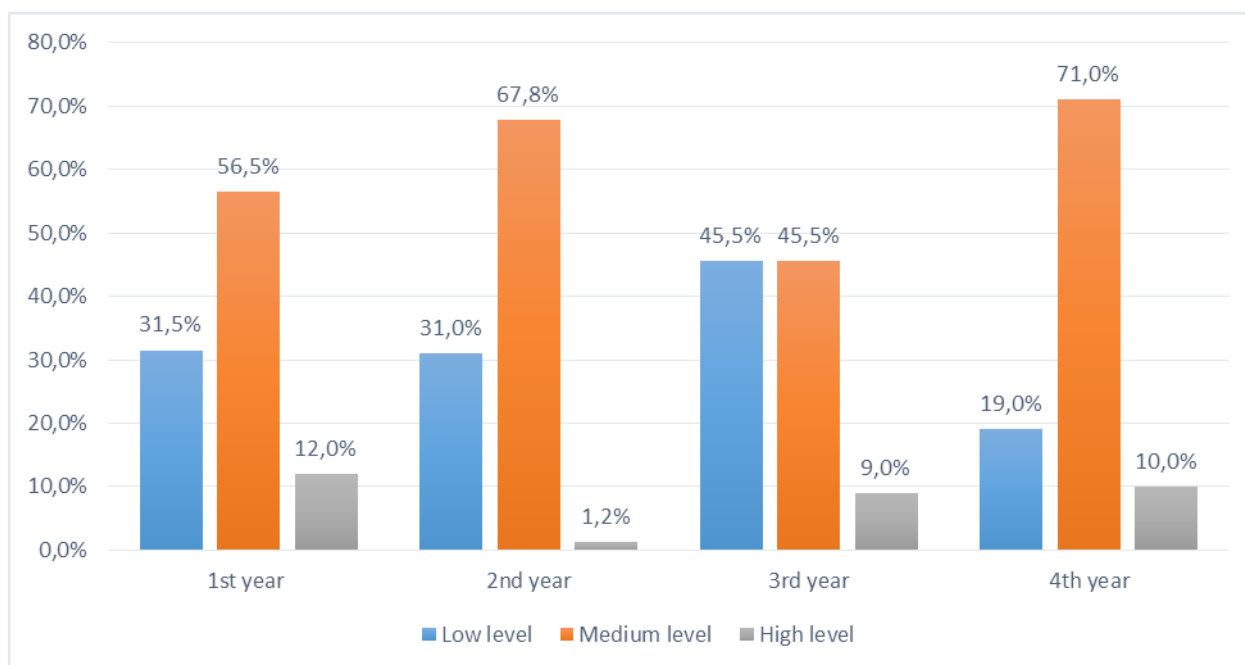

Figure 1 – The tolerance index of Kazakhstani students

For tolerant students, the threshold for responding to social and psychological stimuli is likely to be lower. Their natural tolerance manifests itself in social reactions. They are more impatient, less aggressive, arrogant, etc. Meanwhile, they are not making any efforts for the listed appearances. Their behavior and reaction can be described in terms of tolerance at the level of benevolence, response, compliance, etc., but nevertheless, such an appearance in social relations is almost tolerant, because in relation to conscious tolerance, conscious respect for the subject of social communication is out of the question.

Interestingly, the percentage of participants with high level of tolerance index changes dramatically from year to year. Thus, in the first year 12% of participants show the high level of tolerance, but then this number drops down to 1,2% in the year 2. The following year 3 and 4 show stability on the level of 9-10% of participants. The 2nd year results seem to be the reflection of students' adaptation to the university life and their willingness to be the part of community and not to be different from others. The number of participants with low level of tolerance

seem to be stable and decreases down to the 4th year of study.

For a more complete analysis of tolerance, the results are divided into subscales: ethnic tolerance, social tolerance and tolerance as a personality trait. The stimulating material of the questionnaire consisted of statements reflecting: tolerance as a personality trait that we define: general attitude towards the environment peace; attitude towards other people; social relations in various fields interactions in which tolerance and intolerance towards a person is manifested; social tolerance: attitude towards some social groups (minorities, criminals, the mentally ill, the poor); communicative attitude (respect for the opinion of opponents, readiness for a constructive decision conflicts, productive cooperation); personality attitude to some social processes; ethnic tolerance / intolerance, we reveal: attitudes towards people are different race, ethnic group, to your own ethnic group; field installations intercultural interaction.

The vast majority shows the average level on the subscales, which can reflect the general situation with normal or medium level of tolerance index.

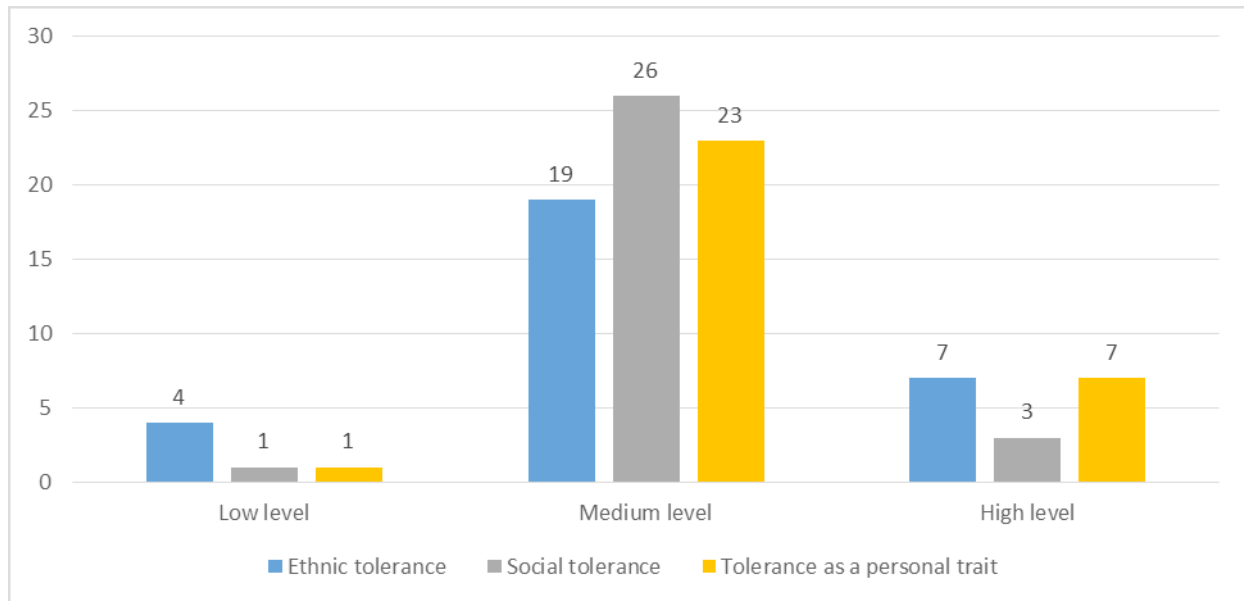

Figure 2 – Results of subscales

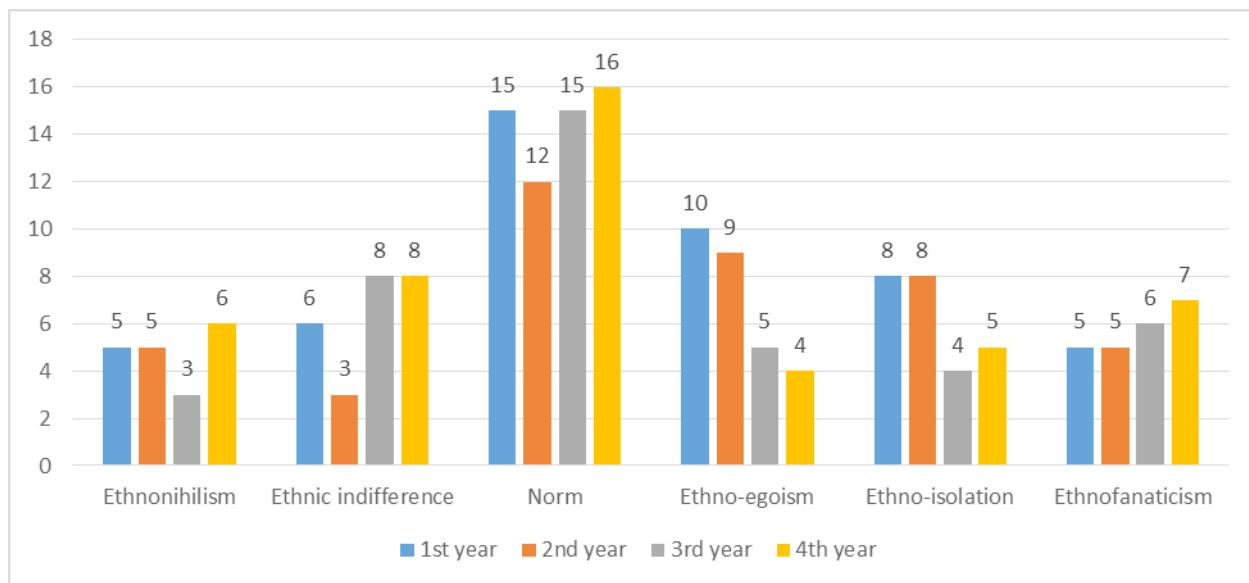

Figure 3 – The results of ethnic identity

The results of ethnic identity questionnaire show the interesting deviation on the scale of ethnonihilism to ethnic fanaticism. As it was told before the mean number among 4 groups based on the year of study is almost the similar within the group. Expectedly, the norm scale is the highest among all other scales. The second highest scale for 1st year students is ethnic egoism that can be shown in the strong “my people” relation among the fresh students. Comparing the scale among other students, the longer they study, the lower their ethnic egoism

average result, which can be seen as the positive impact of educational community on the ethnic centrism and more tolerant attitude among the students. Thus, according to the results of the study, predominantly average levels of severity of ethnic and social tolerance in the group were revealed. Also, positively directed stereotypes were revealed in the diagnostic test of relationships, however, all scales were of low intensity. This may indicate an ambivalent, vague attitude towards both oneself and the people around them: representatives of their own and other

nationalities, as well as a low level of awareness of the cultures of different countries and the absence of positive ethnic stereotypes.

Conclusion

Analysis of the content of the definitions of tolerance available in psychology and their content made it possible to classify tolerance as a psychological and socio-psychological phenomenon. Based on the basis of the subject-object of influence, psychophysiological (individual), interpersonal, intergroup (social) and auto-tolerance were distinguished. At the moment, research in social psychology does not fully disclose the features of interpersonal intolerance, its content and mechanisms, as well as factors influencing the emergence and development of interpersonal intolerance.

The conducted research to some extent confirms the hypothesis that majority of Kazakhstani students have the medium level of tolerance due to the life in multiethnic society. However, it is evident that some of the participants still intolerant and have ethnic centric views that can lead to the hardships in the further development. The further studies of tolerance of Kazakhstani students in multiethnic society require in depth analysis of the formation of tolerance of students and what are the necessary further steps to improve tolerance indicators among the future generations.

The interpersonal tolerance of students of universities has its own specifics, depending on the year of study. Thus, we can see that the longer students' study at university, the higher tolerance index they have and on contrary, for fresh joiners show relatively average results. It was revealed that all lev-

els of tolerance in the system of interpersonal relations of students of universities develop and form with the level of education. This dynamic is uneven. The levels of acceptance and conscious tolerance of students develop throughout the entire period of study, and all other levels of interpersonal tolerance change most intensively only in individual courses of study at a pedagogical university.

The development and formation of personal tolerance among young students during their period of social and psychological adjustment should provide for the creation of an atmosphere of confidence, creativity, safety, non-coercive and spontaneous interaction in the study group, the formation of mutual good relations within the student group, as well as increasing the level of confidence in group and group cohesion.

The organization of student training and education at the university should be based on cooperation as the most appropriate and positive form of building dialogue. Collaboration involves accepting equality of attitudes in communication, developing empathy, flexibility of thinking, feelings of a partner, the ability to accept a representative of another social group as it is, at the same time, the ability to "see" his individuality and accept (appropriately) his personality, as well as overcoming Stereotypes in the perception of others. Students' use of the model of cooperation in interpersonal communication and interaction will contribute to demonstrating interpersonal tolerance not only within the walls of the university upon receiving an education, but also after obtaining a diploma, when the specialist is in a successful professional activity. To be adequately qualified to communicate in the modern, multicultural world.

Литература

Афонасенко Е.В. Развитие этнической толерантности учащейся молодежи в условиях межэтнического взаимодействия. – Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований: сборник научных статей / под научн. ред. М.В. Новикова, Н.В. Нижегородцевой. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2011. – С. 163-165.

Баев В.И. Формирование принципов толерантности залог нравственного здоровья общества / В.И. Баев // Среднее профессиональное образование. – 2009. – № 3. – С. 22-24.

Лебедева Н.М., Татарко А.Н. Этническая толерантность в полиэтнических регионах России. – М.: Издательство РУДН, 2002. – 296 с.

Солдатова Г.У., Кравцова О.А., Хулаев О.Е. и др. Психодиагностика толерантности // Психологи о мигрантах и миграции в России: инф. – анализ бюллетень. – М., 2002. – № 4. – С. 59–65.

Солдатова Г.У., Асмолов А.Г., Шайгерова Л.А. О смыслах понятия «толерантность»//Век толерантности. Научно-публицистический вестник. – 2001. – № (1-2). –С. 8-18.

Солдатова Г.У., Рыжова С.В. Типы этнической идентичности // Психодиагностика толерантности личности. – Москва, 2008. – С. 140-146.

Afdal G. Tolerance and the curriculum. – Waxmann Verlag, 2005. – 403 p.

Corneo G., Jeanne O. A theory of tolerance Original Research Article // *Journal of Public Economics*. – 2009. –Vol. 93. – Is. 5–6. – pp. 691–702.

Dunne C. Exploring motivations for intercultural contact among host country university students: An Irish case study Original Research Article // *International Journal of Intercultural Relations*. – 2013. – Vol. 37. – Is. 5. – pp. 567–578.

UNESCO Declaration of principles on tolerance. In *28th Session of the General Conference*, 1995.

References

Afdal G. (2005). *Tolerance and the curriculum*. Waxmann Verlag, 403 p.

Afonasenko E. V. (2011) Razvitiye etnicheskoy tolerantnosti uchashcheysya molodezhi v usloviyakh mezhetnicheskogo vzaimodeystviya [Development of ethnic tolerance of studying youth in the conditions of interethnic interaction]. Tolerance in a modern society: experience of interdisciplinary researches. Yaroslavl: YAGPU Publishing House, pp. 163-165.

Asmolov A.G., Soldatova G. U. & Shaygerova L.A. (2001) O smyslakh ponyatiya «tolerantnost'» [About the meaning of “tolerance”]. The century of tolerance: Scientific-publicist bulletin, (1-2), pp. 8-18.

Bayev V.I. (2009) Formirovaniye printsipov tolerantnosti zalog npravstvennogo zdorov'ya obshchestva [Formation of principles of tolerance – the essence of healthy nation]. Professional Education, No 3, pp. 22-24.

Corneo G., Jeanne O. (2009) A theory of tolerance Original Research Article. Journal of Public Economics, Vol. 93, Is. 5–6, pp. 691–702.

Dunne C. (2013) Exploring motivations for intercultural contact among host country university students: An Irish case study Original Research Article. International Journal of Intercultural Relations, Vol. 37, Is. 5, pp. 567–578.

Lebedeva N.M., Tatarko A.N. (2002) Etnicheskaya tolerantnost' v polietnicheskikh regionakh Rossii [Ethnic tolerance in polyethnic regions of Russia]. Moscow.: RUDN Publishing, 296 p.

Soldatova G.U., Kravtsova O.A., Khukhlayev O.E. et al. (2002) Psikhodiagnostika tolerantnosti [Psychodiagnostics of tolerance]. Psychologists about migrants and migration in Russia: inf. – analyt. bulletin. M., No 4, pp. 59–65.

Soldatova G.U., Ryzhova S.V. (2008) Tipy etnicheskoy identichnosti [Types of ethnic identity]. Psychodiagnostics of personality tolerance. Moscow, pp. 140-146.

UNESCO (1995) Declaration of principles on tolerance. In 28th Session of the General Conference.